

Стратулат Н. В.

Національна академія внутрішніх справ

Яслик В. І.

Прикарпатський факультет

Національної академії внутрішніх справ

НОРМАТИВНІСТЬ ЯК ОСНОВНИЙ АСПЕКТ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ

Статтю присвячено актуальним питанням нормативності як головної ознаки сучасного наукового мовлення. Увагу зосереджено на тому, що культура мови нинішнього фахівця відповідної галузі знань виявляється в ґрунтовній мовнокомунікативній підготовці, яка передбачає передусім дотримання норм літературної мови, а також рівень якої є показником професіоналізму і загальної культури дослідників в умовах сьогодення.

Актуальність зазначеної проблеми дала змогу визначити мету дослідження: виявлення ролі мовної норми в текстах наукового характеру зокрема та в дослідницькій комунікації загалом; схарактеризування типових лексичних помилок, що зустрічаються в наукових текстах; окреслення видів мовних порушень; аналіз виявленого недотримання мовних норм; запропонування шляхів покращення реалізації уникнення недоліків, пов'язаних із порушенням нормативності.

На основі праць сучасних науковців висвітлено проблемне нині питання порушення мовної нормативності в наукових текстах, які забезпечують галузеву комунікацію дослідників, через недотримання мовних норм. Це, зі свого боку, спричиняє порушення ефективності наукового спілкування, створює перешкоди для правильного й точного розуміння і сприйняття мови. Крім того, саме мовна якість наукової продукції має вагомий вплив на її теоретичну і практичну цінність, забезпечуючи при цьому ефективність галузеві комунікації.

На мовному матеріалі здійснено аналіз типових помилок, які демонструють невластиві для сучасної української літературної мови риси, яка реалізується в наукових текстах і функціонує у сфері наукового спілкування. Описано вживання таких лексичних помилок, як росіянізми (кальки з російської мови), пароніми (вживання слова у невластивому для відповідного контексту значення).

Запропоновано шляхи підвищення якості наукових текстів у площині дотримання користувачами мови в процесі дослідницької комунікації такої риси, як нормативність. Мовна грамотність залишається запорукою професіоналізму та показником загальної й професійної культури фахівця.

Ключові слова: мовна норма, мова науки, правила сучасної української літературної мови, культура спілкування, мовнокомунікативна компетентність, мовна грамотність, професійний рівень.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства, в епоху глобальних політичних й економічних змін, а також технічного прогресу роль науки надзвичайно зросла [5, с. 214]. Це, зі свого боку, підвищило увагу й одночасно вимоги до наукового мовлення (зокрема друкованої наукової продукції), яке є сферою функціонування та реалізації мови науки. Для ефективної й раціональної наукової діяльності, як зазначають сучасники, замало лише спеціальних фахових знань, «...не менш значущою є комунікативна підготовка, володіння основами культури мови, відомостями про науковий стиль, його особливості, оскільки «мовна якість» наукового тексту

свідчить про його практичну цінність й теоретичну довершеність» [5, с. 214].

В умовах сьогодення (стрімкого зростання інформаційного пласту, наукового зокрема) рівень культури мови науки засвідчує відповідні прогалини, недотримання тих вимог, які ставляться до укладання наукових текстів. Це зумовлено незначною мовнокомунікативною, а також стилістичною компетентністю дослідників і фахівців певної галузі знань. Практичне вивчення особливостей наукового мовлення, специфіки створення наукових текстів, опанування методологією наукової творчості тощо, зі свого боку, є необхідною умовою формування й удосконалення

мовнокомунікативних умінь та навичок учасників наукового спілкування.

Актуальність роботи зумовлена її спрямованістю на ключові проблеми мовно-мовленнєвої підготовки дослідників (заснованої на володінні нормами української літературної мови та вмінні використовувати їх у мовленнєвій діяльності) і підвищення рівня культури наукового мовлення як показника професіоналізму і загальної культури фахівця в умовах сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання нормативності наукового мовлення, відображеного передусім в наукових текстах, є предметом вивчення багатьох сучасних дослідників. Так, наукові праці Н. Бабич, А. Коваль, Л. Мацько, Г. Онуфрієнко, Г. Сагач репрезентують особливості мови науки та мовні ознаки наукового стилю; в доробках А. Єріної, В. Романчикової, В. Шейко висвітлено проблематику формування мовнонаукової компетентності майбутніх фахівців, а також особливості їхньої підготовки в цьому контексті; питанням культури наукової української мови присвячено дослідження Г. Кузнецової, М. Кратко, О. Семенов, С. Яреми та ін.; стандартизації наукової мови нині приділяють увагу, вивчаючи сучасний стан наукової комунікації, В. Моргунюк, М. Гінзбург. Водночас у дослідженні актуальної проблеми залишаються невичерпними окремі питання (зокрема виявлення типових помилок у науковому мовленні, аналіз порушень мовних норм, а також способи їх уникнення та підвищення мовної грамотності) і потребують відповідного опису. Оскільки нині існують прогалини в дотриманні норм літературної мови учасниками наукової комунікації, що спричиняє відхилення від нормативного аспекту і, відповідно, порушення вимог до наукового тексту.

Постановка завдання. Актуальність вибору проблеми визначила мету дослідження – вивчити особливості наукового мовлення в контексті нормативності. Це, зі свого боку, дало змогу сформулювати такі завдання: виявити роль мовної норми в текстах наукового характеру зокрема та в дослідницькій комунікації загалом; схарактеризувати типові лексичні помилки, що зустрічаються в наукових текстах; окреслити види мовних порушень; проаналізувати виявлені недотримання мовних норм; запропонувати шляхів покращення реалізації уникнення недоліків, пов'язаних із порушенням нормативності під час укладання наукових текстів.

Виклад основного матеріалу. Серед основних аспектів мовної культури у сфері наукової комунікації, яка зумовлена функціонуванням національ-

ної мови та реалізацією мови науки, безумовно, є нормативність. Сучасні дослідники зазначають, що культура мови нинішнього фахівця виявляється в ґрунтовній мовнокомунікативній підготовці, яка передбачає дотримання норм літературної мови, використовуючи за призначенням різні стилістичні мовні засоби, а також у вільному послугоуванні нормативною національною науковою мовою в усіх підстилях у письмовій та усній формах [1, с. 112]. Крім того, науковці наголошують: «Саме мовна якість наукової продукції суттєво впливає на її теоретичну і практичну цінність» [1, с. 113].

Тому рівень мовнокомунікативної компетентності дослідників і фахівців відповідних галузей відіграє вагомий роль в укладанні наукових текстів, при цьому забезпечуючи ефективність галузевої комунікації. Звернемо увагу, що мовна якість, про яку говорять дослідники, базується передусім на нормативному аспекті, дотримання якого дасть змогу реалізувати нині стандарти, які висуває суспільство до конкурентоспроможності фахівців у контексті розвитку держави.

У такому разі, з одного боку, дотримання мовних норм і, як наслідок, грамотність мови та мовлення є найважливішою вимогою сучасного спілкування (зокрема наукового) в українському суспільстві. З огляду на чинне законодавство держава ставить для учасників наукової комунікації умови обов'язкового дотримання мовних норм у мовленні (як усному, так і писемному), згідно з чинним правописом, порушення яких тягне за собою відповідальність, установлену Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (п. 6. ст. 1, ст. 6, с. 9 п. 14 ст. 22, с. 26) [11].

З іншого боку, як зазначають дослідники-мовознавці, досягнути того, щоб наукова мова була складником української мови, можна, власне, лише в процесі творення наукових праць українською мовою [4, с. 13]. Зрозуміло, що в цьому контексті йдеться саме про літературну мову – унормовану, стандартизовану – форму національної мови.

Що ж таке норма в науковій мові і як, власне, вона реалізується в науковому мовленні? Як наголошують дослідники, зокрема Г. Шевчук, Л. Гаврилук, Т. Гаврилук, що в науковому стилі «діють суворі стильові норми, порушення яких свідчить про низький рівень мовно-наукової культури автора» [9, с. 18]. І, щоб уникнути цього, необхідно дотримуватися всіх основних вимог стилю і конкретного його жанру.

Серед норм наукового стилю (де слово, як і в будь-якому іншому, є основним мовним засобом форму-

лювання думки) окреслюють лексичні особливості. Однею із вимог до словникового складу, що використовується в наукових текстах, є вживання слів загальної мови у звичних, загальноприйнятих значеннях (зафіксованих у словниках) [9, с. 18].

Лексичні норми регулюють слововживання у властивих їм значеннях на сучасному етапі. І, відповідно, порушення цих норм переформатовує значеннєве наповнення слів, а також спотворює лексичну семантику в контекстуальному розумінні [3, с. 56–57], позбавляючи текст правильності, логічності, ясності, точності та доцільності висловлювання, які є обов'язковими для такої ознаки літературної мови, як унормованість.

Особливого значення набуває проблема порушення лексичних норм через вживання росіянізмів (так званих суржиків), а також ненормативне вживання паронімів.

Вживання росіянізмів (слів чи мовних зворотів, утворених за зразком російських мовних форм), на жаль, є поширеним явищем сучасної комунікативної діяльності, зокрема наукової. Функціонування більшості кальок в українській мові зумовлене інтерференційними тенденціями внаслідок тривалих українсько-російських міжмовних взаємин.

Так, порушення лексичних норм спостерігаємо в таких прикладах: **задавати питання** замість **ставити питання**. Тлумачний словник української мови демонструє визначення слова **задавати** «Давати, пропонувати що-небудь для виконання, розв'язання і т. ін.; скеровувати в певному напрямку, указувати, визначати спосіб виконання». Натомість **ставити** означає «пропонувати що-небудь для прийняття, виконання; висловлювати певні вимоги, побажання і т. ін.». З огляду на семантичну наповнюваність цих двох одиниць доречним і одночасно нормативним у зазначеному контексті буде вживання другої лексеми «ставити».

У процесі аналізу лексичних порушень варто згадати семантичну помилку щодо валентності **слідуючий** (із фіксованим значенням «дієприкметник до слідувати», де **слідувати** означає «рухатися слідом за ким-, чим-небудь; рухатися (йти, їхати і т. ін.) куди-небудь; прямувати» у таких контекстах: **слідуюче завдання; слідує діяльність**). Семантика аналізованого слова дає підстави стверджувати, що зазначена лексична сполучуваність є помилковою як у першому, так і в другому контексті. У цьому випадку доцільним є вживання інших лексичних одиниць, про що дозволяє нам говорити інтерпретація їхньої семантики у словнику:

наступний «який наступає, розташовується або з'являється слідом за ким-, чим-небудь; найближчий після когось, чогось»; **подальший** «який настає, іде, відбувається і т. ін. після чого-небудь, за чимсь; протилежне – попередній». Відповідно, правильний варіант буде: **наступне завдання; подальша діяльність**.

Відображає порушення нормативності в мовленнєвому акті також неправомірне вживання слова **даний**: **у даному дослідженні**. Ця одиниця означає «дієприкметник до дати», а **дати** – «передавати від однієї особи до іншої; дарувати що-небудь». Як бачимо, некоректне поєднання лексем у контексті викривило його зміст. Відповідний до літературної норми варіант слововживання: **у цьому (у запропонованому) дослідженні**.

У межах лексичних помилок можна виділити і неправильне поєднання слова **наносити** у невластивому йому значенні з іншими лексичними одиницями. Для прикладу візьмемо таке сполучення слів, як **наносити збитків**. Якщо звернутися до словника, то побачимо, що лексема **наносити** тлумачиться як «приносити велику кількість чого-небудь; рухаючись, захоплювати з собою й нагромаджувати куди-небудь певну кількість чогось». Це, зі свого боку, дає підстави стверджувати, що ця одиниця за своєю семантичною наповнюваністю не може сполучатися із словом **збитки**, останнє ж вимагає іншої валентності. Так, відповідно до нормативності семантики досліджуваного матеріалу доцільною є така сполучуваність: **завдати збитків**, де **завдати** означає «робити, чинити кому-небудь щось неприємне; заподіювати; у сполученні з деякими іменниками означає дію, результат якої виражено іменником».

Увагу також привертає інтерференція слова **область** зі словами **наука, знання (область науки, область знань)**. Ненормативна сполучуваність, калькована з російської мови, спричиняє лексичні порушення, оскільки значення лексеми **область** тлумачний словник фіксує як «частина країни, державної території. Район, у якому поширені певні явища; район, у якому поширені певні явища». Щодо сполучуваності слів **наука, знання**, то валентність, зумовлена їхніми семантичними властивостями, буде зовсім іншою: **галузь науки, галузь знань** (з огляду на те, що **галузь** лексикографічні джерела репрезентують як «певна ділянка виробництва, науки і т. ін.»).

Продемонструвати наявні росіянізми, виявленні в науковому мовленні, що порушують лексичні особливості української літературної мови, можна продемонструвати низкою відповідних

прикладів: *співставляти факти, важливе міроприємство, являти собою, у випадку необхідності, не співпадають розрахунки*. Проте лексична валентність семантичних елементів у цьому контексті, яка і має фіксуватися в мовленні як нормативна, зовсім інша: *зіставляти факти, важливий захід, становити; у(в) разі потреби, за потреби; не збігаються розрахунки*.

У процесі укладання наукових текстів певні труднощі викликають також пароніми (спільнокореневі слова, схожі за вимовою і написанням, але різні за лексичною семантикою). Порушення норми слововживання при цьому зумовлене саме незначною різницею в написанні та вимові, що, зі свого боку, ускладнює засвоєння значення лексичних одиниць і спричиняє до неправильного їх вживання у відповідному контексті. Крім того, сплутування семантики паронімів зумовлене незнанням семантики одного чи обох компонентів паронімічної пари.

Проаналізуємо найтипівші помилки, зумовлені нерозрізненням значень паронімів. Так, серед лексичних пар варто назвати такі, що в науковому стилі часто вживаються не відповідно до значення, репрезентованого лексикографічними джерелами. Порушення лексичних норм спостерігаємо в таких прикладах: (*висвітлювати – освітлювати*) *Було освітлено актуальну проблему*. Традиційно в українській мові слово *освітлювати* вживається у значенні «*кидаючи проміння світла на кого-, що-небудь, робити його видимим*». Зрозуміло, що більш прийнятною в цьому контексті буде інша одиниця: *Було висвітлено актуальну проблему, де висвітлювати* означає «*робити відомим, пояснювати, роз'яснювати, розкривати що-небудь у деталях*».

Порушення закономірності лексичної сполучуваності можна спостерігати також через неправильне вживання паронімів *познайомити – ознайомити*: *познайомити* здобувачів із новими напрямками в психології. З огляду на те, що словник нам демонструє семантику слова *познайомити* «*представляти, рекомендувати когось кому-небудь, налагоджувати між ними знайомство*», в зазначеному контексті є нелогічне використання цього дієслова. Доречним у такому випадку, з огляду на семантичне наповнення слова «*подавати відомості, інформувати про що-небудь*», є використання лексичної одиниці *ознайомити*: *ознайомити* здобувачів із новими напрямками в психології.

Помилки є в наукових текстах і щодо слововживання паронімів *показник – показчик*. Так, лексичну одиницю *показчик* із семантикою «*напис або який-небудь знак (стрілка, тичка і т. ін.), що вказує на напрям руху, розташування чого-небудь*

і т. ін.; довідкова книжка або довідковий список, доданий до книжки» вживають у невластивому їй значенні, що, зі свого боку, викривлює зміст: *найважливіший показчик культури мовлення*. Цей контекст, власне, вимагає іншої сполучуваності лексичних одиниць з відповідною семантикою (*найважливіший показник культури мовлення*), де *показник* означає «*свідчення, доказ, ознака чого-небудь; наочні дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу; дані*».

Пароніми *формувати – формулювати* також демонструють у мовленнєвій реалізації невідповідність лексичної валентності. Наприклад, сплутування семантики відбувається в такому реченні: *Насадка відцентрованого насоса формулює струмінь*. Або ж: *Варто ясніше і більш точно формувати завдання*. Словник української мови демонструє такі тлумачення слів: *формувати* «*надавати чому-небудь певної форми, вигляду тощо; надавати чому-небудь завершеності, визначеності*»; *формулювати* «*коротко і точно висловлювати, виражати, визначати що-небудь (думку, поняття, завдання тощо)*». Тому відповідно до літературної норми правильною буде така інтерпретація: *Насадка відцентрованого насоса формує струмінь; Варто ясніше і більш точно формулювати завдання*.

Аналогічні випадки порушення лексичної норми через невідповідне вживання паронімів у мовленні, що створює перешкоди для правильного й точного розуміння й сприйняття наукового тексту можна проілюструвати такими прикладами: (*професійний – професіональний*) *професіональні навички* замість *професійні навички*, (*особовий – особистий*) *особова власність* замість *особиста власність*; (*чисельний – численний*) *чисельні випадки* замість *численні випадки*; (*уява – уявлення*) *дають уяву* про найважливіші ознаки замість *дають уявлення* про найважливіші риси; (*напряж – напрям*) *напряж діяльності* замість *напрямок діяльності*; (*об'єм – обсяг*) *об'єм наукової роботи* замість *обсяг наукової роботи* та ін.

Висновки і пропозиції. Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що мовна норма, а також її дотримання в науковій комунікації є тим підґрунтям, яке дасть змогу функціонувати науковій мові в ролі складника національної української мови. Високий рівень мовнокомунікативної підготовки, що вимагає сучасне суспільство від фахівців-дослідників, передбачає дотримання норм літературної мови. Помилки як ненормативні лінгвоутворення виникають у результаті невмотивованого порушення

літературної норми і є наслідком недостатньої мовної компетентності. Визначено, що одним із показників грамотного наукового мовлення є вживання слів у відповідному значенні.

Розглянувши ключові проблеми мовлення, встановлено, що основними причинами появи мовних помилок у мовленнєвому акті є відсутність відповідних знань із мови (мовна необізнаність), а також соціолінгвістичний процес інтерференції. У межах типових помилок (як найбільш уживаних), що зустрічаються в дослідницьких текстах, проаналізовано росіянізми та пароніми як лексичні помилки. На аналізованому мовному матеріалі

описано конкретні випадки порушень лексичної валентності, а також схарактеризовано семантичні помилки у відповідних контекстах. Задля уникнення недоліків, пов'язаних із порушенням нормативності, зокрема лексичної, у процесі укладання наукових текстів доцільним способом підвищення рівня мовленнєвої культури дослідників вважаємо, передусім, опанування правилами літературної мови, вироблення вміння аналізувати своє мовлення щодо нормативності/ненормативності, постійно користуватися лексикографічними джерелами, брати участь у заходах, де можна отримати мовну продукцію високого рівня.

Список літератури:

1. Джунусалієва Г., Ковальська Н. Науковий текст в аспекті культури мови. *Український смисл*. 2012. № 1. С. 112–119.
2. Заніздра В. В. Аспекти інтерпретації наукового тексту. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). Випуск 3 / за ред. академіка Л. І. Мацько. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. С. 84–89.
3. Зубков М. Г. Українська мова: Універсальний довідник. Харків : ВД «Школа», 2008. 496 с.
4. Кратко М. Проблеми української наукової мови. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2002. № 453. С. 12–13
5. Кузнецова Г. Культура наукової української мови у фаховій підготовці майбутніх освітян. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. № 6 (Ч. 1). С. 214–220.
6. Мацько Л. І. Українська наукова мова (теорія і практика) : навч. посіб. Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. 272 с.
7. Моргунок В. Застандартовані правила ділового та наукового стилю. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2004. № 503. С. 75–81.
8. Семенов О. М. Культура наукової української мови : навч. посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 216 с.
9. Шевчук Г. З., Гаврилюк Л. І., Гаврилюк Т. В. Основні вимоги до написання наукової статті : методичні рекомендації. Луцьк : ВІППО, 2016. 76 с.
10. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25 квітня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>.
11. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/>.

Stratulat N. V., Yaslyk V. I. **NORMATIVITY AS THE MAIN ASPECT OF THE SCIENTIFIC DISCOURSE**

The article is devoted to the topical issues of the normativity as the main feature of the modern scientific discourse. All the attention is paid to the fact that the culture of the language of the today's specialist of the relevant field of knowledge is manifested in a thorough linguistic and communicative training which involves primarily compliance with the norms of the literary language. Its level is an indicator of professionalism and general culture of researchers in modern conditions.

The relevance of this problem has made it possible to determine the purpose of the study: to identify the role of the language norm, in particular in the texts of the scientific nature, and in a research communication in general; to describe typical errors (lexical and grammar) encountered in scientific texts; to outline the types of linguistic violations; to analyse the detected non-compliance with language norms; to improve the implementation of the avoidance of the deficiencies related to regulatory violations.

Basing on the works of the modern scientists, the problematic issue of the linguistic normativity violation in scientific texts which provide the communication of the researchers in a particular field, due to non-compliance with language norms, has been highlighted. This, in its turn, causes the disruption of the scientific communication effectiveness, creates obstacles to correct and accurate understanding and perception of language. In addition, it is the linguistic quality of scientific products that has a significant impact on its theoretical and practical value ensuring the effectiveness of the field communication.

Having taken into account the linguistic material, the analysis of the typical mistakes that demonstrate features that are not characteristic of the modern Ukrainian literary language, which is implemented in scientific texts and functions in the field of scientific communication, has been made. The usage of the lexical errors such as Russianisms (tracing marks from the Russian language), paronyms (using the word in an irrelevant meaning for the appropriate context), pleonisms (redundancy of information).

The ways of improving the quality of the scientific texts in terms of the compliance with language by users in the process of the research communication of such traits as the normativity have been suggested. The linguistic literacy remains the key to the professionalism and the indicator of the general and professional culture of a specialist.

Key words: *language norm, language of science, rules of the modern Ukrainian literary language, culture of communication, linguistic and communicative competence, linguistic literacy, professional level.*